

KIRIM TATAR ATASÖZLERİNİN TOPLUM HAYATININ İŞLEYİŞ KURALLARINI ÖĞRETME VE HATIRLATMA İŞLEVİ

The Function of Crimean Tatar Proverbs to Teaching and Reminding the Rules of the Functioning of Social Life

Prof. Dr. Mehmet AÇA*

ÖZ

Toplum hayatının belli bir uyum ve düzen içerisinde sürdürülebilmesi, ortak duygu ve düşüncenin yanı sıra, o toplumu oluşturan bireylerin benimsemek ve uymak zorunda oldukları değerler ve normlar sistemine bağlıdır. Bireyler arasındaki güven ve uyumun temelini oluşturan değerler ve normlar sisteminin zayıflaması ya da çözümlenmesi, toplum hayatının işleyişini bozarak karmaşaya neden olur. Bundan dolayı, değerler ve normlar sisteminin bireye öğretilmesi, zamana ve olaylara bağlı bir şekilde sık sık hatırlatılması gerekmektedir. Toplum hayatının işleyiş kurallarının öğretilmesi ve hatırlatılması söz konusu olduğunda mit, masal, efsane, kıssa gibi geleneksel anlatıların yanı sıra, atasözlerinin de öne çıktığı görülmektedir. Birey ve toplumun kendisine, “neleri yapmalı, neleri yapmamalıyız?”, “neye göre hareket etmeliyiz?”, “adil bir davranışın yolu nedir?” gibi soruları sorduğu dönemlerde, atasözleri de doğrudan devreye girmektedir. Makalede, Kırım Tatar atasözlerinin toplum hayatının işleyiş kurallarını öğretme ve hatırlatma işlevi üzerinde, örnek metinler eşliğinde durularak, bu işlevini daha çok hangi kuralları öne çıkararak ne şekilde yerine getirdiği sorgulanmıştır. Bu sorgulama sonucunda, Kırım Tatar atasözlerinin değerler ve normlar sisteminin öğretilmesi ve hatırlatılması aşamasında önemli bir görevi yerine getirdiği/getirmekte olduğu görülmüştür. Kırım Tatar atasözlerinin bu görevi yerine getirirken aileye bağlılık, insan, millet ve vatan sevgisi, ahlak, iyiyi ve kötüyü bilme, dürüstlük, çalışkanlık, adalet, yiğitlik, ar-hayâ, kanaatkârlık, cömertlik, dostluk, yardım severlik, birlik, dayanışma, sabır, zulümden kaçınma, akıllı, bilgili ve eğitilmiş olma gibi temaları daha fazla öne çıkardığı gözlemlenmiştir. Böylesi önemli bir işleve sahip olan atasözleri, Kırım Tatarlarının geleneksel dünya görüşü hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kırım, Tatar, atasözü, toplum hayatı, sosyal normlar

ABSTRACT

Maintaining public life in a certain harmony and order, besides common feelings and thoughts, depends on values and norms which individuals who constitute that society must follow and adopt. Weakening and untying of norms and values systems which form the base of trust and harmony among individuals, breaks down the mechanism of daily life and cause chaos. Because of this, instruction of norms and values systems to the individual and reminding of these depending on to time and happenings oftenly is necessary. When instruction of the mechanism of daily life is the question, it is seen that within traditional narrations as myths, tales, legends and fables, also proverbs come forward. Proverbs also step in directly in the periods when individual and society ask questions as, “what’s the way of a fair treatment?”, “What to do, what not to do?”, “To move according to what?” In the article, on the instruction and reminding functions of the mechanism of daily life, Crimean Tatar proverbs, by focusing sample texts, it is questioned the way it puts these functions forward. As the conclusion of this questioning, it is seen that Crimean Tatar proverbs are functioning well in the instruction and reminding of values and norms systems. As Crimean Tatar proverbs function, themes as loyalty to the family, patriotic, nation and human love, moral, distinction of good and bad, honesty, diligence, justice, courage, honor, frugality, generosity, friendship, hospitality, unity, community, patience, avoidance of cruelty, being wise and well educated are observed to come forward. The proverbs having such important functions also give important tips about Crimean Tatar traditional perspective of life.

Key Words

Crimean, Tatar, proverb, social life, social norms

* Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. mehmetaca@balikesir.edu.tr

Giriş

Toplum hayatının belli bir düzen ve uyum içerisinde sürdürülebilmesi, ortak duygu ve düşüncenin yanı sıra, o toplumu oluşturan bireylerin benimsemek ve uymak zorunda oldukları değerler ve normlar sistemine bağlıdır. Bireye, resmî ve resmî olmayan kurumlar vasıtasıyla kazandırılan değerler ve normlar sistemini; toplumun etnik, dinsel, sosyal, ekonomik yapısı, geçmişi, ortak düşünceleri ve deneyimleri biçimlendirir. Sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel kurumlar, değerler ve normlar sistemine dayanarak gelişir. Bireyler arasındaki güven ve uyumun temelini oluşturan değerler ve normlar sisteminin zayıflaması ya da çözülmesi, toplum hayatının işleyişini bozarak birey ve toplumun zarar görebileceği bir karmaşaya neden olur. Bu nedenle, değerler ve normlar sistemi bireye öğretilmeli, zamana ve olaylara bağlı bir şekilde sık sık hatırlatılmalıdır. Değerler ve normlar sisteminin, başka bir deyişle, toplum hayatının işleyiş kurallarının öğretilmesi ve hatırlatılması söz konusu olduğunda mit, masal, efsane, kıssa gibi geleneksel anlatıların yanı sıra, ortak duygularla ilişkili olan ve her hücrenin organizmanın bütünü ile uyum içinde olmasını amaçlayan (Assmann 2001: 141) atasözlerinin de öne çıktığı görülmektedir. Birey ve toplumun kendisine, “neleri yapmalı, neleri yapmamalıyız?”, “neye göre hareket etmeliyiz?”, “adil bir davranışın yolu nedir?” (Assmann 2001: 141) gibi soruları sorduğu dönemlerde, uzun gözlem ve deneyimler sonrasında oluşturulan temel yargılarla bu yargılara bağlı ilkeleri tam bir düşünce kompozisyonu

içinde edebî sanatların gücünden yararlanarak çarpıcı bir şekilde ortaya koyan atasözleri devreye girmektedir.

Makalede, Kırım Tatar atasözlerinin toplum hayatının işleyiş kurallarını (başka bir deyişle, değerler ve normlar sistemini) öğretme ve hatırlatma işlevi üzerinde, örnek metinler eşliğinde durularak, bu işlevini daha çok hangi kuralları öne çıkararak ne şekilde yerine getirdiği sorgulanacaktır. Atasözü örnekleri, Şevket Asanov’un 2002 yılında yayımlanan *Atalar Sözleri ve Aytımlar* adlı kitabından (kitap, 2013 yılında yeniden yayımlanmıştır) alınacaktır. Sorgulamalar sırasında, Kırım Tatar atasözleri üzerine başta Kırım ve Özbekistan’da yapılan çalışmalarda yer alan atasözlerinin konuları ve işlevleriyle ilgili yorumlardan da yararlanılacaktır. Bu nedenle, asıl konuya geçilmeden önce, Kırım Tatar atasözleri üzerine özellikle de Kırım ve Özbekistan’da yapılan bazı çalışmalar ile atasözü örneklerine yer veren Kırım Tatar süreli yayınlardan da kısaca söz edilecektir.

1. Kırım Tatar Atasözleri Üzerine Yapılan Bazı Çalışmalar

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diğer sözlü kültür ürünleriyle birlikte derlenmeye başlanan Kırım Tatar atasözlerini derleme ve yayınlama girişimleri, 20. yüzyılın başlarından itibaren daha düzenli ve sistemli bir hâl almıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abduraman Çelebi Kırım Hovadja, İ. N. Berezin ve V. Radlov gibi isimler tarafından derlenip yayımlanan Kırım atasözleri, 1910’lu yıllardan itibaren atasözlerini konuları ve yapısal özellikleriyle ele alan incelemelerin de konusu olmaya başlamıştır.

İ. N. Berezin, Kırım Tatar atasözlerine 1856 yılında Kazan'da yayımladığı *Narodnie Poslovitsy Turetskogo Plemen'*de, diğer Türk halklarının atasözleriyle birlikte yer vermiştir. Abduraman Çelebi Kırım Hovadja'nın aktardığı Kırım Tatar atasözleri, onun tarafından 1850 yılında yayımlanan bir kitapta yer almıştır. V. Radlov'un Kuzey Türk halklarının halk edebiyatı örneklerine yer verdiği *Obraztsy Narodnoy Literatury Severnih Tursskih Plemen'*in yedinci cildinde, Kırım'daki Karaimler arasında kullanılan ve ilgili bölümün başındaki "mâcumâ" ibaresinden İbrani alfabesiyle Karaim Türkçesinde yazılan mecmualardan alındığı anlaşılan "mâsâililâr", "hikayâtâlâr", "zarpu mâsâililâr" ve "tapmacalar"a da yer verilmiştir (Radlov 1896: 239-408). Bu bölümde yer alan 470 adet Kırım Karay atasözüne ("zarpu mâsâlâ"), Rus alfabesindeki harf sıralamasına göre yer verilmiştir (Radlov 1896: 390-408). Bazıları (örneğin 99, 124 ve 176 numaralı sözler) atasözü özelliği taşımamakla birlikte, Radlov tarafından derlenip yayımlanan atasözlerinin, daha sonraki derleme ve yayınlardan, günümüz Kırım Tatar sözlü geleneğinde de canlı bir şekilde yaşadığı görülmektedir.

P. A. Falev ile A. N. Samoyloviç'in redaktörlüğünde A. A. Bodaninski, E. L. Martino ve O. Murasov tarafından hazırlanan ve 1915 yılında *İzvestiya Tavriçeskoj Uçenoy Arhivnoy Kommissii'*nin 1915 tarihli 52. sayısında yayımlanan "Poslovitsy Pogovorki i Pirimetı Krımskih Tatar"ın önsözü, P. A. Falev tarafından yazılmıştır (Falev 1915: 1-26). Çalışmada, Rusçalarıyla birlikte yer alan 666 adet Kırım Tatar

atasözü, konuları ve içerikleri bakımından on bir gruba ayrılmıştır.

Kırım Tatar atasözlerini inceleme konusu edinen bir diğer isim, V. Gordlevskiy'dir. Gordlevskiy, "Zameçaniya na Poslovitsy Krımskih Tatar" (Kırım Tatar Atasözleri Hakkında Mülâhazalar) başlıklı makalesinde, Kırım Tatar atasözlerini karşılaştırmalı metin çözümlemesi esasında incelemiştir (Gordlevskiy 1921).

Refik Muzafarov, 1959 yılında Kazan'da *Tatarskie Narodnie Poslovitsy* adlı bir tez çalışması hazırlamıştır. Muzafarov, Kırım Tatar atasözlerini tahlil etmeyi amaçlayan bu çalışmasında, öncelikle, bazı araştırmacıların atasözlerini sınıflandırma girişimlerini ele alarak yeterli ve yetersiz yönlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bütün atasözlerini, konularını esas alarak sınıflandırmak gerektiğini söyleyen araştırmacı, Kırım Tatar atasözlerini üç grupta toplamıştır (Bekirov 1998: 156-157). Söz konusu çalışma, Kırım atasözleriyle deyimlerine yönelik çalışmalar arasında özel bir yere sahiptir.

Muzafarov'un Wlodzimierz Zajaczkowski ile birlikte kaleme aldığı 1966 tarihli "Krymsko-Tatarskie Poslovicy i Pogovorki" başlıklı 8 sayfalık yazısını da burada özellikle anmak gerekmektedir (Muzafarov-Zajaczkowski 1966).

Rıza Fazıl, 1971 yılında Taşkent'te Kırım Tatar atasözlerine yer veren *Kayda Birlik, Anda Tirilik* adlı kitabını yayımlamıştır. Kitabın giriş kısmı, M. Umarov tarafından kaleme alınmıştır. Fazıl, kitabında yer verdiği Kırım Tatar atasözlerini konuları bakımından kırk başlık altında

toplamaştır. Atasözleri her bir başlık altında alfabetik bir sıralama esas alınarak yazılmadığı için bazıları aynı anda birkaç başlık altında yer almıştır (Bekirov 1988: 157; Asanov 2001: 8).

Kırım Tatar atasözlerini inceleme konusu eden bir diğer çalışma, Cafer Bekirov'a aittir. Bekirov, ilk baskısı 1975 yılında *Tartar Folklorı* (Filoloji Fakültesi Tatar Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencileri için hazırlanan bir dersliktir) adıyla Taşkent'te yayımlanan *Kırımtatar Halk Ağız Yaratıcılığı* adlı 1988 tarihli dersliğinin bir kısmını Kırım Tatar atasözleri ile deyimlerine ayırmıştır (Bekirov 1988: 153-165). Bekirov, atasözü ve deyimlerin tanımı, yapısı, içeriği ve işlevleri hakkında bilgi verdikten sonra, derlenmesi ve yayımlanması süreci üzerinde de durmuştur. Atasözleriyle deyimlerin konuları, amaçları ve edebî özellikleri üzerinde de kapsamlı bir şekilde duran araştırmacının çalışması, Kırım Tatar atasözleri ve deyimleri üzerine hazırlanan en önemli çalışma vasfına sahiptir.

Sovyetler Birliği döneminde *Kızıl Kırım* ve *Lenin Bayrağı*¹ gazeteleriyle *Edebiyat ve Kultura*, *Sovet Edebiyatı*, *Yaş Leninciler* ve *Yıldız*² gibi dergilerin yanı sıra, okullar için hazırlanan dersliklerde de Kırım Tatar atasözleri örneklerine yer verilmiştir (Bekirov 1988: 156).

Kırım Tatar atasözleri ve deyimlerine yer veren Sovyetler Birliği sonrası yayınlarından birisi, Şevket Asanov imzasıyla yayımlanmıştır (Asanov 2002). 2013 yılında Simferopol'de yeniden yayımlanan kitabında, sözlü ve yazılı kaynaklardan derlediği 3800 civarında Kırım Tatar atasözü ve de-

yimine yer veren Asanov, atasözü ve deyimleri Kırım Tatar alfabesindeki sıralamayı esas alarak aktarmıştır. Çalışmasının 3-9. sayfaları arasında, Kırım Tatar atasözü ve deyimlerinin içerik, yapı, konu ve işlev özellikleri hakkında bilgi veren Asanov, atasözü ve deyimler üzerine yapılan çalışmalardan da söz etmiştir. Çalışmamızdaki atasözü örnekleri, Asanov'un kitabının 2002 tarihli yayımından alınmıştır.

Kırım Tatar atasözleriyle ilgili Kırım'da yayımlanan son dönem kitaplarından birisi de R. İ. Muzafarov tarafından kaleme alınan 2007 tarihli *Kırımtatarların Atalar Sözleri / Poslovitsı i Pogovorki Kırımskih Tatar*'dır. Kitapta, sözlü gelenekten derlenen Kırım Tatar atasözlerine, konu / tema sınıflandırması yapılarak (halk, vatan, birlik, emek, zanaat, bilgi akıl, dil, vd.) Rusça tercümeleriyle birlikte yer verilmiştir. Kitabın Rus dilinde kaleme alınan giriş kısmında, Kırım Tatarları ve atasözleriyle ilgili bilgiler de yer almıştır (Muzafarov 2007: 3-7).

Kırım Tatar atasözlerine, millî mektepler için hazırlanan Kırım Tatar edebiyatı konulu bazı ders kitaplarıyla Yakub Kerim gibi, eski Kırım Tatar köylerinin tarihini ve etnografyasını araştıran isimlerin eserlerinde de yer verilmiştir.

Kırım Tatar atasözlerine Kerç yarım adası özelinde deyimlerle birlikte yer veren kitaplardan birisi, S. Vapiyev, K. Koñğuratlı (Useinov) ve F. Cepperova tarafından hazırlanan 2004 tarihli *Keriçe Ketseñ, Kazantipke Tiye Ket (Keriç Yarımadası Kırımtatarlarının Atalar Sözleri ve Aytımları)* adlı kitaptır.

Kırım Tatar atasözlerine deyimlerle birlikte yer veren bir diğer kitap, Cafer Bekirov'un 2008 yılında ikinci baskısı yapılan *Kırımtatar Halk Ağız Yaratıcılığı Hrestomatiya* adlı eseridir. Derslik olarak hazırlanan kitap, Kırım Tatar halk edebiyatı türleri ve biçimleri ile bunlar üzerine yapılan çalışmalardan söz etmeksizin destanlara, halk yırlarına, halk masallarına, efsanelere, çocuk folkloruna, çın ve manilere, rivayetlere ve atasözü ve deyimlere örnekler vermektedir. Kitapta, 200 civarında atasözü ve deyim yer verilmiştir (Bekirov 2008: 209-211).

Yakub Kerim'in Ulu-Uzen ve Kuru-Uzen adlı Kırım Tatar köylerinin tarihlerini, etnografyalarını ve geleneksel hayatlarını anlattığı kitaplarında Ulu-Uzen, Kuru-Uzen, Kuçuk-Uzen ve Tuvak köylerinde yaygın bir şekilde kullanılan atasözü ve deyimlere (aytımlara) de yer verilmiştir. Kerim'in Ulu-Uzen'le ilgili kitabında 248 adet atasözü ve deyim (Kerim 2009: 141-154), Kuru-Uzen'le ilgili kitabında ise 203 adet atasözü ve deyim (Kerim 2011: 233-244) yer verdiği görülmektedir. Her iki kitapta yer alan atasözü ve deyimler, otuz kırk örneğin dışında, aynıdır. Benzer atasözü ve deyimler arasında görülen farklılıklar ise, genellikle ağız özellikleri ile bazı kelime değişikliklerinden kaynaklanmaktadır: "Ne kadar artar insanın **şanı** / **Akiykat** bir, taşdır onun **nişanı**" (Kerim 2009: 144), "Ne hadar artar insanın **şanı** / **Ahkiykat** bir, taşdır onun **şanı**" (Kerim 2011: 235); "**Kart** eşegin tepmesi **kattı olur**" (Kerim 2009: 146), "**Hart** eşegin tepmesi **hattı olur**" (Kerim 2011: 237).

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Kırım Muhtar Cumhuriyeti bünyesinde açılan millî mekteplerde okutulan Kırım Tatar Edebiyatı konulu ders kitaplarında da atasözleri örneklerine yer verilmiştir. Bu dersliklerden birisi, *Kırımtatar ve Çetel Edebiyatı* adını taşımakta olup, 2006 yılında A. Veliulayeva ve S. M. Akmanova tarafından beşinci sınıflar için hazırlanmıştır.

Dersliğin "Halk Ağız Yaratıcılığı" (s. 7-21) başlıklı kısmında "Kıymetli Miras" başlığı altında öğrenci folklorun ne olduğu, aktarımı, kapsamı ve işlevleri hakkında kısaca bilgilendirildikten sonra sırasıyla "halk yırı", "beşik yırı", "çın ve mane" "sayuv" (sayısmaca), "tezyatım" (tekerleme), "tapmaca" (bilmece) örneklerinin yanı sıra vatan, halk, birlik, bilim, bilgi, hüner, emek, dostluk iyilik, edep ve terbiye konulu yirmi beş atasözü ve deyim örneğine yer verilmiştir (Veliulayeva-Akmanova 2006: 171-19).

Sürgün yıllarında sahip oldukları kısıtlı imkânlarla süreli yayımlar çıkarmaya çalışan Kırım Tatarları, süreli yayın faaliyetlerini, vatan topraklarına döndükten sonra da sürdürmüşlerdir. Ana vatana dönüş sonrasında yayımlanan süreli yayınların başında *Yañı Dünya* (Yayın hayatına 1957'de Taşkent'te *Lenin Bayrağı* adıyla başlamıştır), *Kırım (Qırım)*, *Avdet* gibi gazeteler ile *Yıldız* dergisi gelmektedir.

Edebiyatçılar, siyaset bilimcileri, dilbilimcileri, kültür araştırmacıları ile Kırım Tatarlarının sosyal ve kültürel hayatıyla ilgilenenler tarafından yakından takip edilen *Yıldız* dergisi, Kırım Tatar folkloruna özel bir önem vermektedir. Kırım Tatar geleneksel

kültürünü millî kimliğin temel taşlarından olarak gören *Yıldız* dergisinde masallara, manilere, atasözü ve deyimlere, tekerlemelere, sayısmacalara, ninnilere, halk şairlerine, destanlara (Koroğlu, Kozukürpeç, Çora Batır, Âşık Garip, ortak Türk destanlarının tipleri, vd.), latifelere, halk yırlarına, türküler ve efsanelere yer verilmiştir.³ Dergide yayımlanan yazılar, bir yandan halk edebiyatı ürünlerine yer vermiş, diğer yandan da Kırım Tatar halk edebiyatı ürünlerini çeşitli açılardan inceleyip değerlendirmiştir. Halk edebiyatı konulu yazılarda daha çok masal, destan, atasözü ve deyimler üzerinde durulmuştur. Bilimsel makalelerde masalların tasnifi ve tipleri, destanların kaynakları ve destan kahramanlarının tarihsel alt yapıları gibi konular ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Kırım Tatarlarının yayımlanmakta oldukları gazetelerin başında *Yañı Dünya* gelmektedir. 1957 yılında *Lenin Bayrağı* adıyla yayımlanmaya başlayan ve Kırım Tatarlarının ana vatanlarına dönüşlerinden sonra 1991’de Ak Mescit’te *Yañı Dünya* adıyla yayımına devam eden haftalık gazetenin hemen her sayısında halk kültürü ürünlerine yer verilmektedir. Gazete, Kırım Tatar örf ve âdetlerine, atasözü ve deyimlerine, bilmecelelerine, ninnilerine, tekerleme ve sayısmacalarına, rüya tabirlerine, efsane ve rivayetlerine, örf ve âdetlerine (dinî ve millî bayramlar, toylar, vd.) özel bir önem vermektedir. Kırım Tatar deyim ve atasözlerinin anlamları ve hikâyeleri hakkında Ervin Bekirov tarafından “Ne İçin Boyle Deyimiz”, Alyana Osmanova tarafından ise “Halk İbareleri” başlığı altın-

da bilgi verilirken, “Balalar Dünyası” başlığı altında da çok sayıda bilmece, tekerleme, sayısmaca ve yanıltmaca örneğine yer verilmiştir.

1989’dan bu yana yayımlanan ve “Milliy Medeniyet”, “Milliy Tasil”, “İlmiy Tasil”, “Milliy Tarih”, “İslam Nuru” ve “Tilge İtibar-İlge İtibar” başlıkları altında Kırım Tatarlarının diline, kültürüne, tarihine, geleneksel hayatına, dinî ve millî bayramlarına dair yazılara ve haberlere de yer veren *Kırım (Qırım)* gazetesinde Kırım Tatar millî kimliğinin temel taşlarından folklor ürünlerine de sıklıkla rastlanmaktadır. *Kırım (Qırım)* gazetesinde Kırım Tatar halk yırları, çın ve maneleri, türküler, ninnileri, tekerlemeleri, sayısmacaları, atasözü ve deyimleri, destanları (Çora Batır), halk masalları, efsane ve rivayetleri, fıkraları (Nasreddin Hoca, Ahmed Ahay) ile halk âdet ve gelenekleri hakkında çok sayıda yazı yer almıştır. Yazıların büyük bir çoğunluğu Kırım Tatar halk edebiyatı örneklerini içermekle birlikte, Kırım Tatar folklorunun Kırım Tatar çocukları ile gençlerinin yetiştirilmesindeki rolü üzerine odaklanan bazı önemli yazılara da yer verildiği görülmektedir. Kırım Tatarlarının temel yargılarıyla bu yargılara bağlı ilkelerini, din ve ahlak anlayışlarıyla düşünce sistemlerini ortaya koyan atasözleri; değer yargılarının, dünya görüşünün ve deneyimlerin Tatar çocukları ile gençlerine aktarımında büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Atasözlerinin bu işlevinin bilincinde olan yazarlar, bu nedenle, sık sık Kırım Tatar atasözü örneklerine öyküleri ve anlamları ile birlikte yer vermişlerdir.

Kırım Tatar atasözleri, Kırım ve

Taşkent'in yanı sıra, Türkiye'de yayımlanan *Kırım*, *Emel*⁴ ve *Kalgay* gibi bazı dergi ve kitaplara da konu edilmiştir. Bursa Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneğinin üç ayda bir yayımladığı *Kalgay* dergisinin 2003 ve 2004 yıllarına ait 28. ve 32. sayılarında yer alan Kırım Tatar atasözleri (28. sayıda 81, 32. sayıda ise 18 adet atasözüne yer verilmiştir) ile Müstecib Ülküsal'ın 1970 tarihli *Dobruca'daki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler* adlı kitabında yer alan atasözleri ilk akla gelenleridir. Daha çok dil alanında hazırlanan bazı lisansüstü tezlerle çeşitli dergilerde yayımlanan bazı makalelerde (örneğin, Gültekin 2013) de yer bulan Kırım Tatar atasözleri, Türkiye'de son olarak Selçuk Kırbas'ın 2012 yılında yayımladığı *Kırım-Tatar Atasözleri Türkiye Türkçesine Aktarı-Dil İncelemesi* adlı kitaba da konu olmuştur (Kırbas 2012). Kırbas, çalışmasına, Rıza Fazıl (1971) ile Şevket Asanaov (2002)'ün kitaplarında yer alan atasözlerini almıştır.

2. Toplum Hayatının İşleyiş Kuralları ve Kırım Tatar Atasözleri

Kırım Tatar toplum hayatında değerler ve normlar sisteminin ya da toplum hayatının işleyiş kurallarının öğretilmesi ve hatırlatılması söz konusu olduğunda, diğer sözlü kültür ürünleriyle birlikte devreye giren atasözleri, ortak duygularla ilişkili olup, Assmann'ın ifadesiyle, her hücrenin organizmanın bütünü ile uyum içinde olmasını amaçlamaktadır. Bu noktada, toplum hayatının işleyiş kuralları ya da değerler ve normlar sisteminden ne anlaşıldığı üzerinde kısaca durmak gerekmektedir.

Toplum hayatının belli bir düzen ve sistem içerisinde sürdürülebilmesi, o toplumca benimsenen ve uyumu esas alan işleyiş kurallarına bağlıdır. Söz konusu işleyiş kuralları ya da değerler ve normlar sistemini, o toplumun etnik, dinsel, sosyal, ekonomik yapısı, geçmişi, ortak düşünceleri ve deneyimleri biçimlendirir. Giriş kısmında da ifade edildiği üzere, değerler ve normlar, bireye, resmî ve resmî olmayan kurumlar vasıtasıyla kazandırılır. Bireylerin bir aile ve toplum çatısı altında uyum içerisinde varlığını sürdürmesi için öne çıkarmaları gereken temel değerlerin başında aileye bağlılık, insan, millet ve vatan sevgisi, ahlak, iyiyi ve kötüyü bilme, dürüstlük, sorumluluk duygusu, çalışkanlık, adalet, yiğitlik, ar-hayâ, cömertlik, dostluk, yardım severlik, dayanışma, birlik-bütünlük, sabır, zulümden kaçınma, akıllı, bilgili ve eğitilmiş olma gelmektedir. Söz konusu temel değerlerin yaşanması ve yaşatılması, birey ve toplum hayatının düzen ve uyum içinde sürmesini sağlamakta, tersi durumlar ise karmaşaya neden olmaktadır. Kötülüğün, yalanın, adaletsizliğin, haksızlığın, zulmün, açgözlülüğün, nefretin, açlık ve yoksulluğun egemen olduğu bir toplum için çözümler, çürüme ve yıkım kaçınılmazdır. Bu nedenle, bu ve buna benzer değerlerin genç kuşaklara aktarılması, sık sık hatırlatılması gerekmektedir. Bunun en kolay ve en etkili yolu da uzun gözlem ve deneyimler üzerine inşa edilen, kesin hükümlere çarpıcı ve etkili bir şekilde yer veren atasözlerine başvurmaktır.

Birey ve toplum hayatı için gerekli olan yasa, norm ya da kuralları, ezberlenmesi en kolay bir şekilde kısa ve

öz hâliyle aktaran atasözlerine, ya yaşanması her zaman muhtemel olan bir olayın gerçekleşmesinden önce öğüt ve tedbir maksadıyla ya da herhangi bir olayın yaşanmasından sonra yaşananlardan ders çıkarmak amacıyla başvurulmuştur. Çoğunlukla geniş zaman kipiyle (“Aç kılıçka sarılır”, “Balık baştan sasar”, “Bal-bal demekten ağız tatlanmaz”) kurulan atasözlerinin bu özelliği, onların içerdikleri hükümlerin her zaman geçerli olduğuna işaret etmektedir. “Demişler” ifadesiyle sona eren atasözleri ise (“Boş sözden fayda olmaz **demişler**”, “Zor oyunu bozar, **demişler**”), bu sözlerin uzun bir gözlem ve deneyime sahip olan eskiler tarafından söylendiğini ifade etmenin yanı sıra, içerdikleri hükümleri eskilere vurgu yaparak daha da güçlü kılmaktadırlar. Bazı atasözleri ise doğrudan emir kipiyle kurulmakta olup, buyurgan bir üsluba sahiptir: “Altın alma, algış **al!**”, “Anasının gönlünü tapmak için balasını **makta!**”, “At alsan minip al, kız alsan-körip **al!**” Bunların yanı sıra, sadece durum bildiren, emir ve istek kiplerine yer vermeyen atasözlerine de sıklıkla rastlanmaktadır: “Aşı barnın işi **bar!**”, “Aşlavğa alışsız at arsız **olur**, bakılmağan it hırsız **olur**”, “Aşıkka Bağdad da uzak **degil**”.

Vatansızlığın ne demek olduğunu en iyi bilenlerden Kırım Tatarlarının atasözlerinde öne çıkan değerlerin başında vatan sevgisi ve ona bağlılık gelmektedir. Aktaracağımız şu atasözünü, Kırım Tatarları için vatandan ayrı kalmanın ne anlama geldiğini çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadır: “Yarımdan ayrılğan yedi yıl ağlar, vatanından ayrılğan ölgence ağlar”. “Ana yurtuñ-altın beşik” diyerek ana

yurdunu altın beşiğe benzeten Kırım Tatar atasözü, gerektiğinde vatan için savaşmak gerektiğini de söyler: “Bala için bağlanmalı, yurt için uruşmalı.” “Bülbülni altın kafeske koyğanlar, kene vatanım-degen!” ya da “Bülbülni altın kafeste tutsañ da gül tereğini sağınır” diyen atasözü, vatanın her türlü zenginliğin üstünde olduğuna da dikkat çekmektedir.

Vatanda dirlik ve düzen içinde yaşamamanın ve vatan sevgisine sahip olmanın yolu; aileden, aile hayatından, ana-baba sevgisinden, evlada düşkünlükten geçmektedir. “Ana gibi yaramaz, vatan gibi yer olmaz” diyerek ana sevgisiyle vatan sevgisini bir tutan Kırım Tatar atasözleri, toplumun temelini ve çekirdeğini oluşturan aile kavramına özel bir önem vermiştir. “Anañ-babañ domuz olsa da, künde on kere arkasını sıypa” diyen atasözü, ana baba sevgisini en uç noktalara kadar çıkarmaktadır. Anayı evin direği (“Ana, yurtuñ tereği”), anasız evladı bahtsız evlat (“Anasız bala-bahtsız bala”) olarak tanımlayan atasözleri, insan sağlığının, huzurunun, neşesinin kaynağını ana yurdunun esenliğinde aramaktadır (“Ana yurtuñ aman bolsa, tüş-çirayn sararmaz”). Babaya bilek, anaya ise yürek (“Baba-bilek, ana-yürek”) diyen Kırım Tatar atasözleri, bir yandan “Baba borcu kolay ödelmez” diyerek ana baba hakkının büyüklüğüne ve önemine dikkat çekerken bir yandan da “Babadan öksüz-yarı öksüz, anadan öksüz-tolu öksüz” diyerek, çok gerçekçi bir şekilde, asil öksüzlüğün anasızlık olduğunu ifade etmektedir.

Bir milletin yarınları olan çocuklara ve gençlere vatan sevgisinin yanı

sıra, ana-baba sevgisini de aşlamaya çalışan atasözleri, yuva kuran ya da kuracak çiftlere de çocuğun anlam ve değerini öğretmeye çalışmıştır. “Balasız ömür-tuzsuz aş”, “Balasız ev suvsuz degirmenge oşar”, “Balalı ev-bazar, balasız ev-mezar”, “Bala-evniñ gülü”dür diyen atasözleri, bir yandan çocuksuz aile ya da evin hazin durumuna, diğer yandan da aile ve millet adına soyun sürdürülmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Toplum hayatının düzen ve uyum içerisinde sürdürülebilmesi için o toplumca önemsenmesi gereken değerler arasında iyiyi ve kötüyü bilme ve iyi olma da vardır. İyiyi ve kötüyü bilme, kötülükten ve kötüden uzak durma, iyilik duygusu besleme, ahlaklı ve doğru olmanın ön şartıdır. Bu özelliklere sahip olmak; bireyi merhametli olmaya, yardımlaşma ve dayanışmaya, yalan söylememeye, başkalarını aldatmama ya teşvik eder. “Eyilik et de, deñizge at, balık bilmese, hal[ı]k bilir” diyerek insanları iyi olmaya ve iyilik yapmaya teşvik eden Kırım Tatar atasözlerine göre asıl erdem, iyiliğe iyilikle karşılık vermek değil, kötülüğe iyilikle karşılık vermektir (“Eyilikke eyilik yapar her kişi, kemlikke eyilik yapar er kişi”). Bireylerin iyi olduğu bir toplum, sağlıklı ve sorunsuz bir toplumdur. “Yahşı adam dost arttırır, yaman adam-duşman” diyen atasözü, insanların iyilere dost olduğuna dikkat çekerken “Yahşidan nam kalır, yamandan kan kalır” diyerek iyinin öldükten sonra da hayırla anılacağını, sevenlerinin onu öldükten sonra da sevmeye devam edeceğini ifade eder. İyiyiyle dost olmayı murada ermek, kötüyüyle dost olmayı ise maskaradan beter olmak diye nitelen-

diren atasözü (“Yahşinen dost olsañ muradıña yetersiñ, yamanmen dost olsañ, masharadan betersin”), bireyleri iyiyiyle düşüp kalkmaya, onun yanında yer almaya teşvik etmektedir. Şu atasözleri ise iyiyiyle iyiliğin karşıtı olan kötüyüyle kötülüğe dikkat çekmektedir: “Yamañğa baş olğance, yahşığa yoldaş ol!”, “Yamandan kaç, yahşığa kucak aç!”, “Yaman dost aşka ortak, başka-tokmak!”, “Yaman yigit toy bozar!”, “Yaman köpek ne özü aşar, ne başkasına aşatır”. Kötülükle ancak bir işin, iyilikle ise bin işin yapılabileceğine dikkat çeken “Yamanlıknen bir iş olsa, yahşılıknen biñ iş olur” atasözü, iyiliğin dayanışma ve yardım getireceğine, yardımlaşma ve dayanışmanın pek çok işi halledeceğine işaret etmektedir.

İyi olmama ve iyilik duygusu beslememe, merhametsizliğin yanı sıra, yalan söylemeye ve başkalarını aldatmaya da yol açar. Yalan, bireyler arası ilişkileri bozduğu gibi, toplumda güvensizliğe neden olur. Bu nedenle Kırım Tatar atasözleri, yalana ve yalancılığa karşı katı bir tutum sergilemiştir. Yalana karşı ağzını açmayanı da yalancılıkla itham eden (“Yalañğa karşı ağzını açmağan da yalancıdır”) ve kelleyi kaybetme pahasına da olsa doğruyu söylemeyi (Başıña kılıç kelse de, doğrusını ayt!) öğütleyen Kırım Tatar atasözleri, yalanla köprü kurmanın geri dönemeyeceğine (“Yalannen köpür kurğan, keri kaytmaz”), yalancılıkla hırsızlığın kardeş olduğuna (“Yalancılıknen hırsızlık-ağa-kardaştır”), yalancının ipiyle kuyuya inilmeyeceğine (“Yalancının ipinen kuyuya tüşken, kuyuda kalır”), yalancıya kimsenin inanmayacağına (“Yalancının evi yanğan, kimse inanmağan”) hükmeder.

Aile, insan, millet ve vatan sevgisi ile iyi bir insan olmanın yolu, akıldan ve akıllı olmaktan geçer. Akıllı insan, hem kendisine, hem de içinde yaşadığı topluma faydalıdır. Akıl en büyük zenginlik olduğunu “Akıldan artık baylık yok” diyerek ifade eden Kırım Tatar atasözü, diğer yandan “Akıl akıldan üstün”dür diyerek akıl danışmayı, birlikte hareket etmeyi öğütlemektedir. Akıllı düşmanı akılsız dostta (“Akıllı düşman akılsız dosttan eyidir!”), düğme kadar akıllı iri yapılı bir cüsseye tercih eden (“Deve kadar boyun olğance, döğme kadar akıllı olsun!”), akıllıya akıl danışmanın doğru yoldan gideceğine dikkat çeken (“Akıllınen akıl tanışkan doğru yolnen keter”) Kırım Tatar atasözleri, aklın bilgiyle donatılması ve geliştirilmesi gerektiğini de söyler. “Bilgen bilgisine işanır, bilmegen nege işanır” atasözü, bilgisizliğin insanda neden olduğu boşluğa dikkat çekerken, “Bilegi küçlü birni yıkar, bilgisi küçlü biñni yıkar” atasözü de bilginin bilek gücünden, başka bir deyişle kalemin kılıçtan çok daha keskin olduğunu söyler.

Aklı, iyiliği, ana-baba ve vatan sevgisini öne çıkaran Kırım Tatar atasözleri, birey ve toplum hayatının düzen ve uyum içerisinde sürdürülebilmesi için doğruluğun da esas olduğuna dikkat çeker. Kırım Tatar atasözlerine göre doğru insan, dediğiyle yaptığı bir olan insandır (“Adamnı sınavcak olsañ, bir aytkan sözüne, bir de yapkan işine bak”). Doğru söylediği için dokuz köyden kovulana (Doğru aytkanı dokuz köyden kuvarlar”) Allah’ın yardım edeceğine (“Doğrunıñ yardımcısı Alladır”) ve doğruluğun dost kapısı olduğuna (“Doğruluk dost kapısıdır”)

inanılan atasözleri, doğrunun aç kalmayacağını (“Doğru aç kalmaz, egri tok olmaz”, “Doğrudan aç körmedim, egriden-tok”), doğru yolda yıkılanın ayağa tez kalkacağını (Doğru yoldan ketken tez turar”), doğru yoldan gidenin yorulup usanmayacağını (“Doğru yoldan ketken yorulmaz”), doğruluk edenin doğruluk bulacağını (“Doğruluk etken, doğruluk bulur”) söyler.

İyiliğin, iyi niyetin, ar-hayânın, dürüstlüğün, mertliğin, kanaatin, insan sevgisiyle Allah korkusunun olmadığı yerde açgözlülük, zulüm ve adaletsizlik vardır. Zulmün ve adaletsizliğin olduğu yerde ise devlete, bahta ve kuta yer yoktur. Memleketin kazma kürekle değil de zulümle yıkılacağına (“Zulumnen memleket yıkılır, kazma küreken yıkılmaz”) dikkat çeken Kırım Tatar atasözlerine göre dostluğun temeli olan adaletle (“Adalet-dostluğun temelidir”) zulüm bir arada bulunamaz (“Adaletnen zulüm bir yerde turmaz”). Zulüm ve adaletsizliği, birey ve toplum hayatını yıkan, toplum hayatının işleyişini alt üst eden bir hastalık olarak nitelendiren Kırım Tatar atasözleri, zulmün sonsuza kadar süremeyeceğine, Allah’ın mazlumun yanında olacağına da inanmıştır (“Zalimniñ zulümü olsa, mazlumniñ Allası bardır”).

Kırım Tatar atasözlerine göre çalışmak ve çalışkanlık, bireye ve topluma mutluluk ve huzur getirir. Tembellik, bireyin ve toplumun ekonomik düzenini alt üst eder, asalak bireylerin toplumun başına bela olmasına neden olur. “Borcka aşalğan ettniñ kemigi boğaz yırtar”, “Borcka (rakı) içken eki kere sarhoşlanır”, “Borclunıñ tili kıska olur” ve “Borclu ölmez, beñzi solar” di-

yerek borcun ve borçlu olmanın olumsuz sonuçlarına dikkat çeken ve emeği ömrün ziyneti (“Emek-ömürniñ ziynetidir”) olarak nitelendiren Kırım Tatar atasözleri, “Çalışkan bir yañılsa, çalışmağan biñ yañılar”, “Çalışmağa bilmegen, raatlanmağa da bilmez”, “Çalışıp kazanılmağan malnıñ kadiri bilinmez”, “İşlegen demir ışıldar”, “İşlegenniñ işi biter, işsizniñ künü ke-ter”, “İşlegen-tişler”, “İş sevgen oñar, iş sevmegen toñar”, “İş sevmezni el sevmez”, “İşsiz ömür-otsuz kömür”, “İşten korkmağan, kıştan korkmaz”, “İşte terlemegeniñ kazanı kaynamaz” diyerek çalışmaya ve çalışkanlığa verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Birey ve toplum hayatını tehdit eden şeylerden birisi olarak görülen tembellik, Kırım Tatar atasözlerine göre bahtın da düşmanıdır (“Tenbellik-baht düşmanı”). Kırım Tatarları için tembel, toplumun hızına ayak uyduramamış, uyumsuz birisidir (“Tenbel akşam yatamaz, saba turamaz”). Tembelin gözü yemekte iken çalışkanın gözü iştedir (Tenbel aş başında, işkir iş başında). Tembelin her zaman bir bahanesi vardır (“Tenbelge iş et deseñ-başı ağırır”). Hâsılı, tembelin iki yakası hiç bir zaman bir araya gelmez (“Tenbelniñ eki yakası bir kelmez”).

Kırım Tatar atasözlerine göre iyi ahlakın temeli, ar-hayâ sahibi olmaktır. Ardan yoksun birey; hem ailesi, hem soyu, hem de içinde yaşadığı toplum için bir utanç kaynağıdır. Ardan, hayâdan yoksun bireylerden oluşan bir toplum, ahlaksız bir toplumdur. Ahlakın olmadığı yerde ise yalan, hile, düşmanlık, karmaşa ve zulüm egemen olur. Bunun bilincinde olan Kırım Tatar atasözleri, ar insana, yar civana

yaraşır (“Ar-insanğa, yar-civanğa yaraşır”), ar gözden, kâr yüzden belli olur (“Ar-közden, kâr-yüzden belli olur”) demiştir. Arsızla hırsız yoldaş (“Arsızğa hırsız yoldaştır”) bilen atasözleri, arsızla hırsıza öğüdün kâr etmeyeceğini (“Arsıznen hırsızğa öğüt yaramaz”), arsızın kendisini kınayanlara karşı da arsızlık edeceğini (“Arsızniñ betine tükürgenler de, yağmur yağa’ degen”), arzısın utanmayacağını, bu durumdan soyunun utanacağını (“Arsız utanmaz, soyu utanır”) ifade etmiştir.

Yiğidi yurdun direği (“Yigit-yurtniñ tereği”) olarak nitelendiren Kırım Tatar atasözlerinde yiğide ve yiğitliğe özel bir önem verilmiştir. Yiğit bireylerinden oluşan ve geçmişi kahramanlıkla dolu olan Kırım Tatarları için yiğit, kahramanlığın ve mertliğin simgesidir. O, içinde yaşadığı toplumun güvencesi ve arkası, genç kuşakların imrenesidir. O, sözünden dönmeyen (“Arslan izinden kaytmaz, yigit-sözünden”), kimselere muhtaç olmayan (“Arslan öz küçünen toyar”), düşmanı çok olan (“Artından yüz köpek avlamağan kaşkir, kaşkir değildir”, “Yiğit düşmansız, at tırşavsız olmaz”), kendisini er meydanında gösteren (“At-arabada sınalır, yigit-meydanda”), geride şan bırakan (“At öler-meydan kalır, yigit öler-şan kalır”), kendisini işiyle belli eden (“At tişinen belli, yigit-işinen”), yalan söylemeyen (“Yigit oğlan yalan aytmaz”), yüzüne değil de ancak ölüsüne tükürülebilen (“Yigit betine tükürtmez, ölüsüne tükürtir”), gölgesine yine kendisi gibi yiğidin saklanabildiği (“Yigit kölgesine yigit saklanır”) birisidir.

Toplumunu bir arada tutan temel unsur; ahlaklı, iyi huylu, cömert, so-

rumluluk sahibi mert insanların bir araya gelebilmesi ya da birlikte hareket edebilmesidir. Nitekim “Bir kanatnen kuş uçmaz”, “Bir kuldan davuş çıkmaz”, “Bir elniñ nesi bar? Eki elniñ sesi bar” diyen Kırım Tatar atasözleri, birliğe de ciddi anlamda vurgu yapmaktadır. Bir göz ağladığında diğer gözün gülemeyeceğini (“Bir köz ağlasa, ekincisi külmez”) söyleyen atasözü, toplumu oluşturan bireylerin içlerinden herhangi birisinin yaşadığı soruna kayıtsız kalamayacağına, bundan etkilenmemelerinin mümkün olamayacağına dikkat çekmektedir. Birliği güç, başarı (“Birleşken biñni yıkar”, “Birleşken ozar, birleşmegen tozar”) ve bereket (“Birlik ev-bereketli ev, kavga-lı ev-aleketli ev”, “Birlik evde bereket bar”) olarak nitelendiren Kırım Tatar atasözleri, duyarlılığını dayanışma ve paylaşım (cömertlik) söz konusu olduğunda da sürdürmüştür.

Dayanışma, bireyle toplumun ayakta kalabilmesi için temel bir gereksinimidir. Kan bağına ve evliliğe dayalı dayanışma mekanizması, birey için son derece önemli olmakla birlikte, bu mekanizmanın kurulan dostluklarla sağlanması gerekir. Türkiye Türkleri arasında yaygın olan “Kazanırsan dost kazan, düşmanı anan da doğurur” sözü, dostluğun önemini ve gerekliliğini çok iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Kırım Tatar atasözleri de dostluk kavramına ve dostluğa özel bir önem vermiştir. Dostluğun ancak kara günde belli olacağına (“Dost kara künde belli olur”) dikkat çeken Kırım Tatar atasözlerine göre dostsuz insan, kanatsız kuş (“Dostsuz adam-kanatsız kuş”); dostsuz baş, tuzsuz aş gibidir (Dost-

suz başım-tuzsuz aşım”). Dosta dost, düşmana düşman olmayı öğütleyen (Dostka dost ol, duşmanğa-duşman”) atasözü, bir insan için bin dostu bile az bulmaktadır (Dostuñ biñ olsa da-azdır, duşmanıñ bir olsa da-çoktır”).

Cömertlik, zenginliğin yanı sıra, yiğitliğin ve dostluğun da göstergesidir. Kibri, açgözlülüğü ve cimriliği birey ve toplum hayatı için tehdit olarak gören Kırım Tatar atasözlerinde cömertlik ve cömert kişi övülmüş; “Bergen el alğan elden üstündür”, “Bergen Allağa yarar” denilerek bireyler cömertliğe teşvik edilmiştir. Veren, paylaşan elin dert görmeyeceğine (“Bergen el dert körmez”), veren elin herkes tarafından sevilleceğine (“Bergen elni er kes sever”), vermenin ve paylaşmanın yüz aklı sağlayacağına (“Bermek bet yuvar”) inanan Kırım Tatar atasözleri, bu ve buna benzer hükümlerle paylaşımcı ve dayanışmacı ruhu koruyup geliştirmeye çalışmıştır.

Birey ve toplum hayatının işleyiş kuralları arasında sabrın da önemli bir yeri vardır. Sabrı altın, hareketi de inci olarak (“Sabır altın olsa, areket incidir”) nitelendiren Kırım Tatar atasözü, acı sabrın tatlı meyvesine de dikkat çekmiştir (“Sabır accı olsa da, yemişi tatlı”). Kırım Tatar atasözlerine göre cennetin anahtarı (“Sabır-cennetniñ anahtarındır”) olan sabrın sonu da altındır (“Sabırniñ tübü-sarı altın”). Başka bir deyişle, sabreden mutlak bir şekilde muradına erer (“Sabır etken-muradına yetken”). Çektiği çileler yüzünden sabrın ne olduğunu her toplumdaki çok daha iyi bir şekilde öğrenen, âdete bir sabır abidesi olan Kırım Tatarlarının atasözlerinde geniş bir şekilde yer bulan sabır, umut

kavramıyla iç içe geçmiştir. Sabra yönelik öğüt, umudu kesmemeye, onu diri tutmaya yönelik öğüt anlamına da gelmektedir. Umut ise, bireyi ve toplumu ayakta tutan, sabretmeyi öğreten, yarınları hazırlayan en temel duygudur.

Sonuç

Değerler ve normlar sisteminin ya da toplum hayatının işleyiş kurallarının öğretilmesi ve hatırlatılması aşamasında devreye giren ve bireyle topluma neleri yapması, neleri yapmaması ve neye göre hareket etmesi gerektiğini öğreten, adil davranış modelleri sunan atasözlerinin bu işlevi, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Kırım Tatar atasözlerinde de belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, Kırım Tatar atasözleri, değerler ve normlar sisteminin öğretilmesi ve hatırlatılması sürecinde önemli bir görevi yerine getirmiş ve hâlen de getirmektedir. Atasözlerinin bu işlevinin bilincinde olan Kırım Tatar aydınları ve yazarları, Kırım'da yayımlamakta oldukları süreli yayınlarda atasözlerine özel bir önem vermektedirler. Söz konusu atasözleri, Kırım Tatarlarının geleneksel dünya görüşü hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır. Bu nedenle, Kırım Tatarlarının geleneksel dünya görüşünü ele alan çalışmalarda atasözlerine de özel bir önem verilmelidir.

Kırım Tatar atasözleri bireyi ve toplumu ilgilendiren hemen her konuyu içermektedir. Hayata dair bazı konular, birey ve toplum için diğer konulara nazaran çok daha yaşamsaldır. Bu nedenle, hemen her tema ve konuyu ele alan Kırım Tatar atasözlerinin bunlardan bazıları üzerinde

daha fazla durması anlaşılır bir şeydir. Kırım Tatar atasözlerinin üzerinde en çok durduğu konu ve temaların başında, yukarıda da belirtildiği gibi, aileye bağlılık, insan, millet ve vatan sevgisi, ahlak, iyiyi ve kötüyü bilme, dürüstlük, çalışkanlık, adalet, yiğitlik, ar-hayâ, kanaatkârlık, cömertlik, dostluk, yardım severlik, birlik, dayanışma, sabır, zulümden kaçınma, akıllı, bilgili ve eğitimli olma gelmektedir. Bu durum, bireylere olaylar ve durumlar karşısında sergileyebilecekleri ideal davranış kalıpları sunan diğer atasözlerinin önem ve değerini hiçbir şekilde azaltmamaktadır.

Anılan konu ve temalarla ilgili hükümler, çoğunlukla geniş zaman kipiyle kurulan ve içerdikleri hükümlerin her zaman geçerli olduğuna işaret eden cümlelerle dile getirilmiştir. Bazıları için ise “demişler” ifadesiyle sona eren ve hükümlerin eskilere ait olduğunu ifade eden cümleler tercih edilmiştir. Başvurulan bir diğer ifade aracı ise, doğrudan emir kipiyle kurulan buyurgan cümlelerdir. Bunların yanı sıra, sadece durum bildiren, emir ve istek kiplerine yer vermeyen cümleler de görülmektedir.

NOTLAR

- 1 Kırım Tatarları, sürgünde yaşadıkları Taşkent'te *Lenin Bayrağı* adlı bir gazete çıkarmışlardır. 1957 yılında yayımlanmaya başlayan ve Kırım Tatar dili ile geleneklerini korumayı amaçlayan gazetede Cafer Bulğanaklı, Kerim Camanaklı, Ziyaddin Cavtöbeli, Çerkez Ali, Şakir Selim, Yunus Temirkaya, Abdulla Lâtif-zade, Şamil Alâdin, Cevdet Ametov, Abdulla Dermenci, Rıza Halid, Osman Ayder, Eşref Şemizade, Uriye Edemova, Yusuf Bolat, Zakir Kurtnezir, Ablâziz Veliyev gibi pek çok Kırım Tatarı yazar ve şairin eserleri yayımlanmıştır. *Lenin Bayrağı*, Kırım Tatarlarının ana vatanlarına dönüşlerinden sonra 1991'de Ak

- Mescit'te *Yañı Dünya* adıyla yayımına devam etmiştir.
- 2 Otuz yedi yıllık Yıldız dergisi, Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te 1976 yılında "almanak" olarak yayın hayatına başlamıştır. Yıldız dergisi, 1976 yılında 1 adet, 1977, 1978 ve 1979 yıllarında ikişer adet yayımlanmıştır. Derginin süreli bir yayın şeklini alıp devamlı olarak yayımlanması, 1980 yılından itibaren olmuştur. 1980 yılı, âdeta derginin miladı olarak kabul edilmektedir. Yıldız dergisi, 1980 yılından itibaren iki ayda bir yayımlanmaya başlamıştır. Hâlen Kırım'da yayımlanan ve baş editörlüğünü Dilâver Osmanov'un yaptığı dergi, Kırım Tatar dili ve edebiyatının araştırılması, öğrenilmesi ve geliştirilmesi açısından son derece önemli bir işleve sahiptir. Yıldız dergisi, Yañı Dünya (önceki adı Lenin Bayrağı) gazetesi ile birlikte, Kırım Tatar millî kimliğinin korunması ve geliştirilmesinde ön sıralarda yer almıştır.
  - 3 *Yıldız Almanahı* ile *Yıldız Mecmuası*'nda 1980-2004 yılları arasında yayımlanan edebî eserlerle bilimsel yazıların bibliyografyası için bk. (Kurtnezir 2005)
  - 4 Derginin 1964, 1965 ve 1966 tarihli bazı sayılarında (21, 26, 27, 28 vd.) yer alan ve Aziz Aktaş tarafından kaleme alınan Kırım Tatar atasözleri konulu yazılar, bu bağlamda ilk göze çarpanlardır.
- KAYNAKÇA**
- Abduraman Çelebi Kırım Hovadja. Tatarsko-Russkie Razgovori, s Priskovokupleniem k Nim Poslivits, Basen, Obrazstov dlya Skloneniy i Spryajeniy Tatarskih Slov. Kazan 1850.
- Asanov, Şevket. Atalar Sözleri ve Aytımlar. Simferopol: Kırım Devlet Okuv-Padegogika Neşriyatı, 2002.
- Assmann, Jan. Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik. Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Bekirov, Cafer. Kırmıttar Halk Ağız Yaratıcılığı. Taşkent: Okıtuvçı, 1988.
- Bekirov, Cafer. Tatar Folklorı. Taşkent: Okıtuvçı, 1975.
- Berezin, İ. N. Narodne Poslovitsı Turetskogo Plemen. Kazan 1856.
- Fazıl, Rıza. Kayda Birlik Anda Tirilik. Taşkent: Gafur Gulam Adına Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 1971.
- Gordlevskiy, V. "Zameçaniya na Poslovitsı Kırmskih Tatar", Zapiski Vostoçnogo Otde-
- leniya Russkogo Arheologičeskogo Obşçestva 25, Moskova 1921: 89-132.
- Gültekin, Mevlüt. "Kırım-Tatar Atasözlerinin Sentaksı Üzerine Bir Araştırma". Turkish Studies 8/4 (Spring 2013): 887-907.
- Keriçke Keteş, Kazantipke Tiye Ket (Keriç Yarınması Kırım Tatarlarının Atalar Sözlere ve Aytımları). (Toplağan S. Vapiyev-K. Koñğuratlı (Useinov)-F. Cepperova). Simferopol: Ocak, 2004.
- Kerim, Yakub. Kuru-Uzen Zamanlar, İnsanlar, Takdirler. Akmescit: Kırım Devlet Okuv-Padegogika Neşriyatı, 2011.
- Kerim, Yakub. Ulu-Uzen ve Ulu-Uzenliler, Etnografiya, Tarih. Akmescit: Kırım Devlet Okuv-Padegogika Neşriyatı, 2009.
- Kırbaş, Selçuk. Kırım-Tatar Atasözleri Türkiye Türkçesine Aktarı-Dil İncelemesi. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012.
- Kurtnezir, Zakir. Yıldızın 25-Yıllık Bibliyografyası (1980-2004): Yıldız Mecmuası em de Yıldız Almanahı Saifelerinde Derc Olunğan Bediyy Eserler, Makaleler ve Diger Materialler. Simferopol: Kırımdevlet Okuv-Pedagogika Neşriyatı, 2005.
- Muzafarov, R. İ. Kırmıttarlarının Atalar Sözlere / Poslovitsı i Pogovorki Kırmskih Tatar. Simferopol: Tarpan, 2007.
- Muzafarov, R. İ. Tatarskie Narodne Poslovitsı. Kazan 1959.
- Muzafarov, R.İ. ve W. Zajaczkowski. "Krymsko-Tatarskie Poslovicy i Pogovorki". Folia Orientalia 8 (1966): 111-118.
- "Poslovitsı Pogovorki i Pirimeti Kırmskih Tatar". Hzl. A. A. Bodaniskiy-E. L. Martino-O. Murasov; red. A. N. Samoyloviç-P. A. Falev. İzvestiya Tavriçeskoy Uçenoy Arhivnoy Kommissii, 52, Simferopol 1915: 1-67. (P. A. Falev tarafından yazılan önsöz/giriş ("Predislovie"), 1-16. sayfalar arasında yer almaktadır.)
- Radlov, V. V. Obraztsı Narodnoy Literaturı Severnih Turskih Plemen 7, S. Peterburg 1896.
- Ülküsal, Müstecib. Dobruca'daki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1970.
- Veliulayeva, A.-S. M. Akimova. Kırmıttar ve Çetel Edebiyatı, 5. Sımf. Simferopol: Kırım Devlet Okuv-Pedagogika Neşriyatı, 2006.